

УДК 17.023.32

А. М. Гренишен
кандидат історичних наук, методист вищої категорії
відділу науково-методичного забезпечення
та координації діяльності закладів ППО
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, ВИКЛАДЕНА У «КОБЗАРІ»

На сучасному етапі українського націєтворення – у процесі розбудови держави Україна – український соціум стоїть перед вибором: ставки на етнічний чи громадянський принцип у формуванні української нації. Як показує досвід українського національного відродження XIX ст., наш етнос у світоглядному вимірі мав не повну соціальну структуру. Вирішення цієї проблеми на сучасному етапі підштовхує до використання ідеологічного підґрунтя закладеного нашими попередниками. Одним з ідеологів українського націєтворення, ідейні напрацювання якого не використовуються у повній мірі був Т. Шевченко. Ця стаття присвячена переосмисленню національної ідеології, виробленої Тарасом Григоровичем з метою використання її засад і принципів у сучасних умовах.

Ідеологія, запропонована Кобзарем, з урахуванням умов історичної епохи, готова до застосування у процесі державотворення. Вона ґрунтується на історичній пам'яті, що вибудована на базі відображення найближчого минулого, зафіксованого кількома поколіннями і сягає у глибину віків не більше двох століть. Гетьманщина та козацький устрій суспільний ідеал мислителя попри всі недоліки і проблеми. Згуртувати б українців навколо національної ідеї, збудувати власну державу, тоді жодний загарбник і поневолювач не страшний. Виконання Шевченкового заклик до братерства приведе наше суспільство до омріяного загального блага, свободи, рівності і добробуту, про що мріють мільйони співвітчизників щонайменше від часу проголошення незалежності [5, с. 316].

Соціокультурний аспект української національної ідеології оснований на соціальному інституті сім'ї, а відтак і зв'язках між поколіннями та у середині одного покоління, втрата яких згубна для народу. Поруч із цим, україномовна культура заперука самозбереження нації. Мова йде про підхід «вмію та не хочу», коли йдеться про вживання російської мови у спілкуванні з тими, хто знає українську. Принциповість у мовному питанні, на глибоке переконання Тараса Григоровича, заперука національної безпеки. Не розуміння цього частиною співвітчизників ускладнює націєтворення, перетворюючи розбудову національної держави з вибору національного проекту на боротьбу національно орієнтованих сил з прихильниками входження України до складу інших держав, які, до речі, часто тлумачаться як реалізатори одного із національних проектів, а не як зрадники вітчизни [5, с. 243].

Слід зважати і на той факт, що Тарас Григорович Шевченко був одним із небагатьох ідеологів українського самостійницького національного проекту серед діячів українського національно-визвольного руху середини XIX ст. До нього і після також у суспільно-політичній думці Наддніпрянщини XIX ст. домінувала концепція відновлення козацько-гетьманської автономії України. Вирішення Галицької проблеми виглядало ще простіше – виокремлення Східної Галичини в окрему адміністративно-територіальну одиницю Габсбурзької монархії було верхом сподівань національно-свідомих українців Краю. Шевченкові мрії про вільну Україну навіть на початку XXI ст. виглядають надто романтичними для втілення у соціокультурне та політичне життя нашої батьківщини, проте саме такого радикального бачення бракує сучасним українським державотворцям [5, с. 315–317].

Окремо доведеться згадати український імперський проект М. Костомарова, який ґрунтувався на ідеї відновлення історичної Русі з федеративним адміністративно-територіальним устроєм і столицею у Києві. Цей проект частково підтверджує варязьке походження Рюриковичів, які прагнули приєднати нові землі до своєї держави. Наші пращури,

мирні грецькосії, прагнули лише свободи, яку ревно захищали, проте на чужий життєвий простір не зазіхали. Поруч із цим залишається відкритим питання про шляхи відновлення історичної справедливості і цінність боротьби за неї. Велика неподільна Україна від Карпат до Сахаліну – так звучить проєкт Миколи Івановича у сучасному прочитанні, проте це не досяжна і ворожа українському світогляду концепція поступається Шевченковій ідеології України – Південно-західної Русі.

За взірць політичного ладу Т. Шевченком взято козацьку демократію з виборністю влади на всіх рівнях, яка не передбачала призначення чиновників. Можливо це продиктовано прагненням до відновлення дійсності попереднього покоління, проте дуже співзвучно українській політичній культурі, відродження підвалин якої слугуватиме вибору найефективнішого шляху розвитку української державності. Запровадження запозиченої іноземної політичної культури, відмінної від української, нагтовхується на суспільне несприйняття, виражене у пасивному спротиві у формі, наприклад, корупції, або тіньової економіки. Підсумувати фундамент української національної ідеології Т. Шевченка можна його висловом: «І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь» [5, с. 320–321].

Стіни національно-ідеологічної будівлі складаються з особливих цеглин українськості, які скріплюються бетоном само-свідомості, де немає місця орієнтації на чужі думки про нашу сутність. Перш ніж зводити ці стіни, треба позбутися комплексу меншовартості і визнати за собою право бути собою. Водночас необхідно виявляти і усувати недоліки суспільного життя, якими б рідними вони нам не здавалися, розвиваючи при цьому позитивні сторони українського національного світогляду. Ідеолог Т. Шевченко жорстоко і жорстко критикував українську любов до розділень і ненависть до єдності, що позбавляє сучасних ура-патріотів підстав апелювати до поглядів Кобзаря у пропаганді зовні національно-патріотичних, а по суті дискредитуючих українське суспільство переконань [5, с. 317–319].

Не забув Тарас Григорович і про вельми важливу для модерного націєтворення геополітику. Дружні відносини з іншими народами, зокрема слов'янськими, також є важливою складовою будівництва українського дому. Ворожість Кобзаря стосувалася виключно імперських амбіцій того чи іншого суспільства, а критика спрямовувалася проти політичного ладу чи моральних вад окремої особистості, спільноти чи народу. Союзництво і співпраця тлумачилися громадським діячем як заперука спільного успіху, а чвари і намагання використати один одного як основа гучного провалу будь-якої справи. Взагалі спільність і згода для Т. Шевченка мало не найважливіші чинники суспільного поступу, якому головним чином заважає іноземне панування, а звільнення можливе лише завдяки внутрішній єдності і підтримці союзників [5, с. 388].

При цьому найсуттєвішим є світоглядне звільнення, бо падіння Польщі, наприклад, не принесло Правобережній Україні свободи, а лише гірше поневолення Російською імперією. Тому пишатися заподіяною комусь, нехай навіть кривднику, кривдою марна справа, бо помста породжує помсту і ненависть, а прощення – примирення і порозуміння. Чванство з колишніх сумнівних досягнень, результатом яких є самі проблеми – відверта гордість, тобто тупість. Формальна логіка у вимірі виявлення причинно-наслідкових зв'язків ключ до неповторення помилок минулого і вибору вектору руху у

майбутнє. Позаяк інші варіанти ведуть до колоподібної траєкторії просування до поставленої мети, що приводить до поразу до тієї самої початкової точки державотворення. У боротьбі за незалежність, або у відстоюванні незалежності головне не здаватися і Т. Шевченко на цьому наголошував, закликаючи «боріться – поборете...» [5, с. 312].

У простих закликах Кобзаря закладені базові ідеологеми, необхідні для державотворчого процесу на сучасному етапі. Складається враження, що Т. Шевченко закладав основу життєдіяльності саме для нашого покоління, допомагаючи саме нам у становленні української нації, але чи скористаємося ми з цієї праці видатного пращура, чи як попередники сто років тому зволіканнями і чварами знову відкладемо її хтось на скільки років. Це залежить тільки від нас. Українська національна ідеологія існує і потребує лише застосування на практиці, а час зараз як ніколи слушний для цього. Історія нас учить на прикладі: «Польщу завалили», натякаючи завалить і РФ, але нам це треба зробити так, щоб, падаючи, Росія не розчавила сучасну Україну, як Річ Посполита козацьку державу [5, с. 320].

Ми часто застосуємо певні вислови, сформульовані нам на користь, собі на шкоду, сприймаючи їх не на власну, а на чужу адресу. Це заважає реалізувати заклики і створює відчуття, що українці не мають власної національної ідеології чи бодай ідеї. Наслідок цього зневіра, що приводить до осуду одне одного, розділення і боротьби між собою замість єднання заради спільної протидії ворогові. Перебування у російському концептуальному полі і дискусія з росіянами з їх позиції не може бути шляхом української перемоги в ідеологічно-інформаційній війні. Лише вироблення власного бачення ретроспективної і перспективної реальності допоможе переломити хід інформаційного протистояння на нашу користь, а концепт: Т. Шевченко – ідеолог українського модерного націєтворення невіддільний елемент української перемоги, бо мотивував українців до самостійності [5, с. 317–320].

Заміна на першому плані іпостасі Т. Шевченка соціаліста чи націоналіста на іпостась Т. Шевченка будівничого української модерної, тобто громадянської нації, один із перспективних напрямів розвитку шевченкознавства ХХІ ст. У цій парадигмі немає місця образу жертви, а лише діяча, мислителя, митця. Вади політичного ладу Російської імперії середини ХІХ ст. не применшують амбіційності Тараса Григоровича, яка спричинила допущення особистої образи на адресу імператриці. Цей факт необхідно констатувати, бо інакше використовувати здобутки Т. Шевченка у повній мірі просто не можливо – у представників наступних після Т. Шевченка поколінь не має змоги вчитися на помилках поета. Такий прояв ідеалізації відштовхує підростаюче покоління від осмисленого наслідування українського національно-патріотичного налаштування Кобзаря [5, с. 244].

Важливо нарешті здійснити декомунізацію Т. Шевченка в українській суспільній свідомості, створивши максимально вірний комплексний позитивний образ Кобзаря – співця української національної культури, мислителя українською категоріальною системою, українського втілення американської мрії, проте звичайної людини зі своїми позитивними і негативними рисами характеру, вірними і хибними вчинками на життєвому шляху. Позаяк ідеалізація створює негативний образ будь-якої особистості, а тому від пафосного звеличення Т. Шевченка необхідно як найшвидше позбуватися. Спокійна виважена констатація фактів, інтерпретованих під українським кутом зору – вирішення проблеми глузливо-зневажливого ставлення школярів і студентів до постаті і творчості Тараса Григоровича Шевченка.

Фактично це шлях формування позитивного образу України і українця, якому необхідно відповідати принаймні більшості співвітчизників, особливо за сучасних умов. Етико-моральні питання мусять опинитися на передньому плані інформаційно-ідеологічної боротьби з агресором, а також інтеграції звільненої від окупації території до складу України. Саме високі моральні стандарти способу життя і повсякденної поведінки запорука побудови української самостійної соборної держави добробуту українського народу. Кобзареве

вистіювання хабарництва і продажності поширених поміж представників української соціально-політичної верхівки морально-етичних вад, які вельми смують імідж української нації при досить добрій репутації українців у світі, сприяє вирішенню моральних проблем суспільства [5, с. 243, 317].

Інтерпретація більшості творів Т. Шевченка, що входять до шкільної програми, носить відтінок боротьби за соціальну справедливість, або національне визволення без урахування націєтворчого компонента. Зміна акцентів у процесі вивчення творчості Кобзаря, як і всієї української літератури ХІХ ст., сприятиме національно-патріотичному вихованню молоді. Врахування соціокультурного, соціально-політичного й етнокультурного контекстів української дійсності нарешті мають утворити пояснювальну, а не виправдальну схему літературного й історичного процесів українського суспільства. Без цього тлумачного метаморфозу ні консолидувати суспільство, ні повністю відстояти незалежність і відновити територіальну цілісність України українській нації не світить, оскільки однодумність й однодушність є запорукою успіху [3, 1:10].

Окрім того, постать Т. Шевченка повною мірою підходить для використання в ідеологічній боротьбі, бо у поглядах мислителя та поета присутні протиставлені протилежностей, характерне для змагальності концепцій національних проєктів континентального масштабу. Він уособлює боротьбу і через це прізвище Шевченко внесено до радянського героїчного пантеону, як і до переліку жертв політичних репресій російського царату. Тому просте внесення Т. Шевченка до списків українських національних героїв не вирішує проблеми радянського нашарування на образ Кобзаря, створюючи світоглядний конфлікт сприйняття цієї особистості, по-своєму позитивної для всіх поколінь українців, які дискутують з приводу тлумачення переконань Тараса Григоровича [4, с. 3].

Якщо спрямувати цю дискусію у конструктивне русло, то здійсниться одна із заповітних мрій Кобзаря про співпрацю поколінь співвітчизників, які розвивають українську націю своєю повсякденною працею. Працьовитий, підприємливий, заможний, позитивний, товариський, з активною життєвою позицією, а не вічний повстанець-голодранець – ось українець, оспіваний Т. Шевченком. Імперське нашарування поневоленого злидаря, на думку поета, треба змити злою вражою кров'ю, встановлюючи сім'ю вільну нову, яка пам'ятає і шанує своїх героїв. Повторення постулатів з посланням на автора поступово сформує не тільки пізнаваність діяча, а також обізнаність з його баченням України й українців. У створенні сучасної української національної ідеології це стане фундаментом означення національних героїв у всіх сферах суспільного життя [5, с. 335, 572].

Звернення до спадщини і комунікація з сучасниками у собі містить ідеологічну складову, зокрема слугує для подолання регіональної замкненості у суспільно-політичному житті, завдяки визнанню досягнень одне одного і налагодженню співпраці заради досягнення спільної мети. Зосередженість на меті – шлях до її досягнення, бо зводить нанівещь амбіції, підпорядковуючи все життя наближенню до мети. Такий спосіб мислення допомагає легко знаходити однодумців, оскільки часткова спільність поглядів означає співпрацю, і лише розбіжності у принципових питаннях стають на заваді спільній діяльності чи взаємній підтримці, проте бажано, щоби не ставали ґрунтом для ворожнечі. Натомість інструментом об'єднання має стати конструктивний діалог, який передбачає здатність сторін визнавати свою неправоту під впливом логічних і фактичних, а не силових аргументів [5, с. 62–65, 91–94, 253–254, 574–575].

Українські реалії 2017 р. просто вимагають налагодження різнобічного перманентного конструктивного суспільного діалогу. Шевченкове бачення України може стати однією з ключових підвалин формування політичної культури і національної ідеології на діалогічній основі. Це вимагає динамічного саморозвитку, проте дасть вельми позитивні результати у найближчому майбутньому і віддаленій перспективі. Налагодження повноцінної внутрішньої культурної комунікації в українському суспільстві потребує беззаперечних точок і пря-

мого дотику, наприклад, спільних героїв і ворогів. У географічному вимірі постать Т. Шевченка також є консолідуючою, принаймні на рівні організації діалогу, бо Кобзар спільний для всіх регіонів України.

Його звеличують і критикують однаково по всій Україні, а тому цим необхідно всебічно користуватися з консолідуючою метою. Коли люди можуть погодитися у двох позиціях, поспіль їм значно легше погодитися і у третій, четвертій, п'ятій і так далі, мало не до нескінченності. У цьому процесі ключову роль відіграє поєднання логічної і почуттєвої згоди, бо люди не завжди керуються чимось одним у прийнятті рішення і спілкуванні з оточуючими. Часто логічні аргументи не приймаються через емоційне несприйняття, а інколи логіка не дозволяє погодитися з самими приємними твердженнями і судженнями. Тільки комплексний підхід емоційного й осмисленого забезпечує міцне порозуміння між носіями навіть протилежних поглядів на вирішення тієї чи іншої особистої чи суспільної проблеми.

Змагання за формування політичної волі в умовах «чужої держави» зводиться до громадянської активності, що добре видно з цілого циклу творів під назвою «Думка» і «Сон», оформлених у вигляді міркувань і марень, які, з одного боку, відображають внутрішній світ Кобзаря, а з іншого – українського народу. Навчившись оперувати реаліями, можна чітко визначати й ефективно відстоювати національні інтереси, незалежно від умов й обставин. Українці у другому десятилітті третього тисячоліття можуть втілити у життя те, про що мав Т. Шевченко у своїх «Снах» і міркував у «Думках», але зараз не можна змарнувати той шанс, який подарував нам Господь Бог, а саме, відстоюючи незалежність, нарешті збудувати сім'ю вольну, нову і згадувати Тараса Григоровича «не злим, тихим словом» [5, с. 54–58, 236–250, 572–573].

М. Драгоманов перейняв у Т. Шевченка здатність і вміння мріяти про Україну, формулюючи «Чудацькі думки про українську національну справу», і ведучи «Діалоги про українську національну справу» з Б. Грінченком. Ключове у цьому процесі – наявність української національної справи, що свідчить про життєдіяльність української нації і відповідно присутність її інтересів. Особливістю позиції М. Драгоманова була національно-культурна автономія – необхідний крок до самостійності в умовах XIX ст., а національно-культурна самостійність – етап державотворення в умовах початку XXI ст. Умови необхідно враховувати для досягнення найліпшого з можливих результатів, аналізуючи при цьому всі можливі сценарії розвитку подій, а без цього тупцювання на місці і повторення помилок попередників уникнути не вдасться [1; 2].

Особисто мені просто необхідно навчитися у Т. Шевченка мріяти про Україну, уявляючи її майбутнє і шляхи його досягнення, виявляючи причини минулих невдалих спроб державотворення, попри все з оптимізмом дивитися у майбутнє. Українська національна ідеологія Т. Шевченка повністю відповідає потребам сучасності і може бути використана у процесі націє- і державотворення з урахуванням особливостей національної пам'яті, соціальних зв'язків і культурного коду початку XXI ст. Відповідна переоцінка постаті і творчості Т. Шевченка дозволить з упевненістю стверджувати – українська нація жива і дієва, а національна справа втілюється у життя, попри деякий песимізм частини патріотів України – це і є суть української національної ідеології.

Література

1. Грінченко Б. Д. Діалоги про українську національну справу / Б. Д. Грінченко, М. П. Драгоманов. – К., 1994 – 386 с.
2. Драгоманов М. П. Вибрані праці у трьох томах / М. П. Драгоманов – Т. 1, Кн. 2: Історія. Публіцистика. Політологія. – К., 2007. – 272 с.
3. Перше послання св. Апостола Павла до Коринтян // Біблія у перекладі Івана Огієнка. – К. : Українське біблійне товариство, 2002.
4. Савченко С. В. Іван Вишенський поза контекстом «Православної Реформації» і «Українського Ренесансу» / С. В. Савченко. – Дніпропетровськ : Інновація, 2007 – 76 с.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 960 с.

Анотація

Гренишен А. М. Українська національна ідеологія Тараса Шевченка, викладена у «Кобзарі». – Стаття.

Окреслено українську національну ідеологію, розроблену і викладену видатним українським мислителем Т. Шевченком у збірці поетичних творів «Кобзар», яку можна розглядати як ідеологічний, один із програмних документів для будівництва української модерної нації. Історична пам'ять, соціальні зв'язки, культурний код, морально-етичні питання міжособистісних і суспільних відносин, а також українська геополітика знайшли відображення у Кобзаревій концепції України. Постать Т. Шевченка може слугувати консолідації українського суспільства навколо реалізації ідеї побудови української національної держави, тому що прийнятна для наслідування представниками всіх поколінь українців мешканців усіх регіонів України. Саме Т. Шевченко відстоював позицію повного звільнення від зовнішнього панування і створення самостійної української держави. Ця думка стала підґрунтям одного з українських національних проєктів, який реалізується у сучасній Україні, конкуруючи з національним проєктом автономії України у складі Російської Федерації.

Ключові слова: Українська національна ідеологія, Тарас Шевченко, «Кобзар», український національний проєкт, Українська національна держава.

Аннотация

Гренишен А. М. Украинская национальная идеология Тараса Шевченко, изложенная в «Кобзаре». – Статья.

Очерчена украинская национальная идеология, разработанная и изложенная выдающимся украинским мыслителем Т. Шевченко в сборнике поэтических произведений «Кобзарь», которую можно рассматривать как идеологическую, как один из программных документов для строительства украинской современной нации. Историческая память, социальные связи, культурный код, морально-этические вопросы межличностных и общественных отношений, а также украинская геополитика нашли отражение в концепции Украины Кобзаря. Фигура Т. Шевченко может служить консолидации украинского общества вокруг реализации идеи построения украинского национального государства, потому что приемлема для подражания представителями всех поколений украинцев, жителей всех регионов Украины. Именно Т. Шевченко отстаивал позицию полного освобождения от внешнего владычества и создание самостоятельного украинского государства. Эта мысль стала основой одного из украинских национальных проєктов, который реализуется в современной Украине, конкурируя с национальным проєктом автономии Украины в составе Российской Федерации.

Ключевые слова: Украинская национальная идеология, Тарас Шевченко, «Кобзарь», украинский национальный проєкт, Украинское национальное государство.

Summary

Grenyshen A. M. Taras Shevchenko's Ukrainian national ideology as outlined in „Kobzar”. – Article

The Ukrainian national ideology is elaborated and outlined by the outstanding Ukrainian thinker T. Shevchenko in the collection of poetry „Kobzar”, which can be considered as one of the ideological program documents for the construction of the Ukrainian modern nation. Historical memory, social relations, cultural code, moral and ethical issues of interpersonal and social relations, as well as Ukrainian geopolitics, are reflected in Kobzar's conception of Ukraine. The figure of T. Shevchenko can serve as a consolidation of the Ukrainian society around the idea of building the Ukrainian national state, as it is acceptable for the representatives of all generations of Ukrainians and for inhabitants of all regions of Ukraine. It was T. Shevchenko who defended the position of complete liberation from external domination and the creation of the independent Ukrainian state. This idea has become the basis for one of the Ukrainian national projects, which is being implemented in modern Ukraine, competing with the national project of autonomy of Ukraine in the Russian Federation.

Key words: Ukrainian national ideology, T. Shevchenko, „Kobzar”, Ukrainian national project, Ukrainian national state.